

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія економіки, управління, соціально-
гуманітарних та фундаментальних дисциплін**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»

обов'язковий компонент

освітньо-професійної програми

першого (бакалаврського) рівня освіти

Авіаційний транспорт

***(Оператор безпілотних літальних
апаратів)***

272 Авіаційний транспорт

за темою № 2 - Форми організації суспільного виробництва

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.02.2024 №2

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 17.01.2024 №6

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.02.2024 №2

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки, соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін, протокол від 05.01.2024 № 14

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління,
к.е.н., спеціаліст вищої категорії, викладач - методист, Пушкар О.І.

Рецензенти:

1. Директор Кременчуцької філії Класичного приватного університету,
к.е.н., доцент, Меньяйлова Г.Є.
2. Зав. кафедри автомобільного транспорту та транспортних
технологій, к.т.н., доцент Кременчуцької філії Класичного приватного
університету Головіна О.В.

План лекцій:

1. Товарна форма організації суспільного виробництва .
2. Гроші та грошовий обіг.
3. Витрати виробництва. Прибуток.
4. Ринкова економіка.
5. Капітал сфери обігу.

Рекомендована література:

Основна література:

1. Білецька Л.В., Білецький О.В., Савич В.І. Економічна теорія: політекономія, мікроекономіка, макроекономіка – К.: ЦНЛ., 2018.- 688с.
2. Горлач М.І., Соколов М.О., Кримов М.І., Лисенко С.Ф. та ін.. Економічна теорія: підручник для вищої школи – К.: ЦУЛ., 2017.-532с.
3. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Навчальний посібник – К.: Знання, 2014. – 711 с.
4. Базилевич В.Д. Економічна теорія: політекономія: практикум: Навчальний посібник – К.: Знання, 2013. – 496 с.
5. В.Д. Лагутін, Ю.М. Уманців, Т.А. Щербакова та ін. Економічна теорія : підручник – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 608 с.
6. Моцелюк Н.В. Політична економія. Економічний розвиток. Сучасні економічні системи. Світове господарство: Навчальний посібник – К.:ЦУЛ, 2014.-168с.
7. Осецький В.Л. Політекономія: Навчальний посібник – К.: НАУ, 2013. – 380 с.
8. Семененко В.М., Коваленко Д.І. Економічна теорія: Політекономія: Навчальний посібник – К.: ЦНЛ., 2017.- 428с.
9. Сірко А.В. Економічна теорія: Політекономія: Підручник – К.:ЦУЛ, 2017.- 448с.
10. Старостенко Г.Г., Мірко Н.В. Політична економія: Навчальний посібник – К.: Кондор – Видавництво, 2013. – 464 с.
11. Федоренко В.Г. Політична економія: Підручник-К.: Алерта, 2015. – 487с.
12. Якобчук В.П. Економічна теорія: Навчальний посібник – К.: Ліра – К, 2015 – 408с.

Допоміжна література:

13. Базиліук А.В., Дерій Ж.В., Концева В.В., Хоменко І.О. Економічна теорія. Практикум: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ., 2012.-312с.
14. Башнянин Г.І. Політична економія. Навчальний посібник. – К.:ЦУЛ, 2013. – 410 с.

15. Кузнєцова Л.В. Політична економія: Навчально – методичний посібник – К.: НУХТ, 2011. – 181 с.
16. Лопух К.В. Сучасний монетаризм: Монографія – К.: ЦУЛ, 2015.-272с.
17. Луценко Г.П. Курс економічної теорії: практика і теорія: Електронний посібник – Кременчук: КЛК НАУ, 2011. – 207 с.
18. Мельникова В.І. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2012. – 248 с.
19. Носова О.В. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2013. – 512 с.
20. Панчишин С.М. Аналітична економія: Макроекономіка і мікроекономіка: Підручник: у 2-х кн. / За ред. С.М.. — К.: Знання, 2013. 615 с.
21. Старостенко Г.Г. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: Ліра – К, 2011. – 432с.
22. Шевченко О.О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ., 2012. – 280 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

23. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.rada.gov.ua.
24. Нормативні акти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nau.kiev.ua.

Текст лекції:

1. Товарна форма організації суспільного виробництва

1. Форми суспільного виробництва:

I. Натуральна (коли продукт праці призначений для особистого споживання).

II. Товарна (коли продукт праці перетворюється в товар, тобто призначений не для особистого споживання, а для обміну).

Товарне виробництво - це певна організація суспільного виробництва, при якій економічні стосунки між людьми виявляються через купівлю-продаж продуктів праці.

Причини виникнення товарного виробництва ринку:

1) суспільний поділ праці - означає спеціалізацію виробників на виготовлення окремих видів продукції і веде до підвищення продуктивності праці, росту обсягів виробництва.

2) соціально-економічний - відокремлення виробників (проявляється у виникненні приватної власності на засоби виробництва)

III. Безпосереднє суспільне виробництво (проявляється в розвинутих країнах) йде на зміну капіталістичному товарному виробництву.

Характеристики цієї форми:

- Поява гігантських компаній (ТНК), де продукція дочірніх компаній (філіалів) перестає бути товаром:
 - 1) тому що вони передається між філіалами і материнськими компаніями (основною) по трансферним цінам (раніше без оплати);
 - 2) дочірні і материнські компанії працюють по єдиному плану, мають єдині вимоги до якості продукції, єдиний ритм роботи;
- Контрактна система взаємозв'язків з покупцями (портфель замовлень на майбутній рік);
- Державне замовлення (ціна з відшкодуванням витрат виробництва).

2. Гроші та грошовий обіг

Гроші - це загальний еквівалент.

Гроші виникають з появою та розвитком товарних відносин.

Сутність грошей розкрито в їх функціях:

1. Міра вартості - гроші служать матеріалом для вираження вартості всіх вироблених в суспільстві товарів.
2. Засіб обігу - посередник в обміні товарів.
3. Засіб платежу – коли немає одночасного зустрічного руху товару і грошей (товару в кредит, виплата з/п).
4. Засіб нагромадження

Розрізняють наявні гроші (готівка) - банкноти, монети, і безготівкові гроші - засоби на рахунках в банку, держ. цінні папери, акції інвестиційних фондів.

Гроші та грошовий обіг

Природа, види та роль грошей

Товарне виробництво, основами якого є суспільний поділ праці та приватна власність на засоби й результати виробництва, може ефективно розвиватися тільки за умови, коли працює добре налагоджена система обміну товарами. Товарний обмін забезпечує фактично широку виробничу кооперацію, тобто взаємозв'язок відособлених і спеціалізованих виробників.

У процесі тривалого і в основному стихійного розвитку товарного обміну появилися гроші.

Гроші — це товар особливого роду, що став загальновизнаним засобом обміну всіх товарів і послуг.

Гроші мають тривалу й цікаву історію, яка показує нам, у яких формах існували гроші та чому вони змінювалися. Ця історія почалася з товарних грошей. Роль перших грошей у різних народів і в різні часи виконували різні товари. Це були найбільш ходові місцеві товари: наприклад, у древньому Єгипті — ячмінь, пшениця; у Китаї — рис, шовк; в Індії — черепашки; в інших місцевостях — хутро, шкіра, худоба, риба, тютюн, акульчі зуби тощо. На невідільницьких ринках натуральними грошима були сильні раби та красиві рабині. Хоча такі й інші товарні гроші причиняли людям чимало незручностей, вони обслуговували обмін протягом багатьох віків.

Товарні гроші стали виконувати важливу роль еквівалента

вартості товарів і послуг та бути посередником у їхньому обміні. Завдяки цьому товарні гроші значною мірою розв'язали проблеми, властиві натуральному, або бартерному, обміну, а саме: 1) прискорили зустріч продавців і покупців, зекономивши таким чином час на купівлю-продаж товарів; 2) дали змогу відстрочити придбання товарів до потрібного споживачеві моменту, а отже, зробити у такий спосіб кориснішу покупку.

З подальшим розвитком товарного виробництва та розширенням міжнародної торгівлі роль товарного еквівалента переходить до дорогоцінних (благородних) металів. Достеменно не відомо, хто ж першим почав їх використовувати. Найбільш древні золоті й срібні монети сучасники приписують малоазійській державі Лідія, де їх відливали ще за 700 років до Р.Х.

На думку істориків, перші монети на територію України були завезені з Візантії та Сходу в VI ст., а карбувати власні монети в Київській Русі почали з кінця X ст.

На противагу товарним грошам, роль яких як товарного еквівалента скрізь обмежувалася певною територією, металеві гроші взяли на себе роль загального, або світового, товарного еквівалента. Гроші з дорогоцінних металів визнавали на усіх ринках світу. Спочатку обмін обслуговували золоті і срібні гроші, а згодом роль грошей монополізувало лише золото. Золото стало найбільш ідеальною формою грошей для усіх народів завдяки своїм природним (фізико-хімічним) перевагам: воно не іржавіє, як залізо; не зеленіє, як мідь; не темніє, як срібло; воно однорідне, ділиться на частини, чудово зберігається, має таємничу красу і надзвичайно рідкісне, а відтак є вельми дорогим товаром.

Попервах металеві гроші використовувалися у зливках. І це створювало чималі труднощі для обміну: по-перше, складно було зважувати метал, по-друге, ще важче було визначити пробу (чистоту) коштовного металу. До введення карбованої монети, зауважував А. Сміт, люди завжди зазнавали грубого шахрайства. Тому для запобігання таких зловживань, полегшення обміну та сприяння розвитку виробництва в усіх, більш-менш розвинених країнах було визнано за необхідне запровадити карбування монет. Цю місію було покладено на спеціалізовані державні підприємства, що отримали назву *монетних дворів*.

Слід зауважити, що товарні і металеві гроші були повноцінними грошима. **Повноцінні гроші** — це дійсні гроші, у ролі яких виступав сам грошовий товар, що мав власну вартість. **Власна вартість** повноцінних грошей визначалася витратами на його виробництво (наприклад, на видобуток дорогоцінного металу, на карбування монет тощо).

Гроші мають також номінальну і реальну вартість. **Номінальна вартість грошей**, або **номінал**, — це вартість, позначена на грошах (як число). **Реальна вартість грошей** — це кількість товарів і послуг, які можна придбати на грошову одиницю, або купівельна

спроможність грошей. Отже, реальну вартість грошей визначає лише ринок, обмін їх на товари й послуги.

Життя, утім, показало, що жорстка відповідність номіналу металевих грошей їх власній вартості необов'язкова. Це особливо проявилось з того часу, як держава взялася карбувати монети із благородних металів. Цим вона, по суті, привласнила монопольне право на випуск грошей. Своєю печаткою (тавром) на монетах держава засвідчувала їхню вартість і робила їх обов'язковими у розрахунках на території країни. Авжеж, монети як інструмент легального обміну значно полегшили розрахунки у порівнянні зі звичайними шматками металу, які доводилося щоразу зважувати. Та, як показало життя, поряд із повноцінними монетами стали успішно обертатись і неповноцінні — стерті від тривалого користування і просто зумисне зменшені у вазі. Люди, розплачуючись за товари й послуги, завжди старалися віддавати насамперед підроблені, стерті, пошкоджені монети (до речі, ця звичка живе і сьогодні при користуванні паперовими грошима).

Фальшування монет набуло особливо великого поширення у середні віки. Алхіміки гарячково вишукували способи підміни золотих і срібних грошей дешевими металами. За спосіб швидкого збагачення фальшивомонетники використовували й переплавлення "гарних" грошей на "погані" (легші за вагою). Що й казати, шансом свідомого "псування монет" — випуску золотих монет меншої ваги або у сплавах з іншими металами при збереженні того ж номіналу — користувалися навіть держави. Тоді ж було помічено, що з поширенням підроблених грошей повноцінні гроші з обігу зникали. Томас Грешем, радник англійської королеви Єлизавети I, сформулював це як **закон**, названий його іменем: "Погані гроші завжди витісняють гарні".

Крім того, повноцінним грошам часом бракувало високої стабільності, тобто відносно стійкої обмінної, або купівельної, спроможності. Наприклад, успішні війни й доставки додому трофеїв із благородних металів, відкриття нових запасів цих металів і ввіз золотих скарбів у великій кількості з колоній призводили до загального підвищення товарних цін і відповідного знецінення грошей. Та справжня причина була не в кількості грошового металу, а у зменшенні його власної вартості порівняно з товарами.

Усі вади обігу металевих (золотих і срібних) грошей зрештою спричинили їх заміну паперовими грошима. **Паперові гроші** — це замітники повноцінних грошей, або грошові знаки (символи, сурогати)), які держава силою своєї влади (законодавчо) наділяє певним грошовим статусом.

Проте випуск паперових грошей не відразу став монополією держави. Ще давніше роль паперових грошей закріпилася за звичайними папірцями — розписками ювелірів і лихварів, які приймали благородні метали на зберігання, користуючись своєю репутацією і довірою. При цьому метал не зношувався даремно, а

розписки ходили нарівні із золотом і сріблом. З цієї практики вирости банки, а згодом держава монополізувала право на емісію паперових грошей.

Паперові грошові знаки є **неповноцінними грошима**, оскільки їхня власна вартість (вартість виготовлення) не відповідає номіналу. Для прикладу, витрати на виготовлення 100-доларової купюри США (від франц. *coupure* — вирізка) просто мізерні у порівнянні з її номінальною вартістю (вони сьогодні становлять всього-на-всього декілька центів). Тим не менш ця купюра цінується усіма людьми, оскільки американська держава законодавчо наділила її таким грошовим статусом.

Неповноцінними грошима є також білонні монети. **Білонні монети** (від франц. *billon* — низькопробний сплав) — це розмінні монети, номінал яких перевищує вартість металу, що міститься у них, та витрат на їх карбування. В давнину матеріалом для їх виготовлення слугували мідь і бронза, а тепер нові сплави. Білоннами в Україні є копійки, у США і країнах єврозони — центи.

Батьківщиною паперових грошей вважається Китай (XIII ст.). З XVII ст. вони широко поширилися у Європі та Північній Америці, а в 1769 р. появились і в російській імперії.

Тривалий час паперові гроші ще зберігали зв'язок із золотом. На них указувалася їх золота основа, тобто та кількість золота, яку цей знак представляє (заміняє). Гарантувався обмін у банках паперових грошей на золоті за першою вимогою. Проте в часи Першої світової війни, через надлишковий випуск паперових грошей, їх вільний обмін на золото припинився. А в 70-і рр. XX ст. розвинені країни взагалі відмовилися від послуг золота як грошей. Так паперові гроші зрештою стали самостійними грошима й об'єктом окремого виду економічної політики держави — монетарної політики.

Основні причини демонетизації золота, або витіснення з обігу золотих грошей паперовими:

- - зростання потреб у золоті для промислових і тезавраційних (від грецьк. *thē-sauros* — скарб) цілей;
- - зростання у зв'язку з Промисловою революцією кінця XVIII — початку XIX ст. обсягів товарного виробництва, а відповідно і потреб у грошах як засобу обміну;
- - обмежений видобуток золота у світі та обмежені його запаси в країнах;
- - значні витрати на обслуговування обігу повноцінних грошей;
- - зростаючі потреби урядів у грошах для здійснення економічної і соціальної політики.

Введення в самостійний обіг паперових грошей мало, певна річ, велике значення, адже воно долато ті обмеження, які визначалися кількістю грошового металу в країні. Разом з тим, **паперовим грошам також властиві певні вади:**

- — вони мають підвищену нестійкість через розрив між

їхньою офіційною (номінальною) та реальною вартістю або, іншими словами, здатні знецінюватися, генетично пов'язані з загрозою інфляції;

- — вони є відносно дорогими у користуванні: витрати на заміну зношених купюр, на проведення розрахунків і транспортування тощо.

Названі та інші вади паперових грошей **частково** долаються шляхом запровадження в обіг більш досконалих замінників (сурогатів) грошей. Таким чином функціонування теперішньої економіки забезпечують різноманітні види грошей.

Основні види грошей у сучасній економіці:

- • товарні гроші, які ще й досі мають місце при взаєморозрахунках між економічними суб'єктами (наприклад, поставки енергоносіїв в обмін на труби та інші товари, розрахунки селян за виконані роботи продуктами);

- • символічні, або декретні, гроші, якими є паперові гроші та розмінні монети, що мають примусову, наділену державою, купівельну силу;

- • кредитні гроші, якими є боргові зобов'язання у вигляді векселів, банкнот, чеків, кредитних карток, так званих електронних грошей.

Розкриємо зміст основних видів кредитних грошей.

Вексель (від нім. **Wechsel** — обмін) — борговий цінний папір (зобов'язання), встановленої законом форми, який боржник видає кредитору при придбанні товарів і послуг.

Боржник зобов'язаний оплатити (викупити у кредитора) свій вексель у строго визначений термін. До настання терміну оплати кредитор може використати цей вексель як платіжний засіб у розрахунках з іншими економічними суб'єктами, а ті, у свою чергу, теж можуть аналогічно поступити з ним. При цьому кожен із них має зробити відповідний перевідний надпис на векселі. Звичайно, користування векселями можливе за умови високої довіри до боржників. Вексельний обіг прискорює й підвищує гнучкість взаєморозрахунків, розширює можливості кредитування в економіці.

Банкнота (від англ. **banknote** — банківський білет) — це вексель, випущений банком у вигляді паперових грошей, який раніше банк обмінював на золото за першої вимоги.

Комерційні банки колись скуповували комерційні векселі в економічних суб'єктів зі знижкою від номіналу (так званий облік векселів), коли тим терміново були потрібні "живі гроші". В обмін на ці векселі банки випускали, по суті, свої векселі, які отримали назву банкнот. Згодом банкноти стали звичайними паперовими грошима, а держава, заборонивши комерційним банкам випускати власні банкноти, монополізувала право емісії грошей, передавши його центральному банку. З тих пір (XIX ст.) банкноти стали декретними грошима.

Чек — це письмове розпорядження вкладника своєму банку

про видачу чи перерахування пред'явнику чека певної суми зі свого рахунку. Чекову книжку вкладник отримує при відкритті банківського рахунку. Це найдавніша форма кредитних грошей (вона існували ще у древньому Шумері в III тисячолітті до Р.Х. у вигляді глиняних клинописних табличок). Нині ця форма кредитних грошей особливо популярна в США і Великій Британії. Там заведено, що чеками майже всі розраховуються по заробітній платі і пенсіям, оплачують товари й послуги. Від використання цієї форми безготівкових грошей тамтешнє суспільство має велику економію.

Кредитні картки — це пластикові картки з пам'яттю, отримувані банківськими вкладниками і позичальниками, які слугують зручним засобом для отримання грошей, розрахунків за товари й послуги тощо. У США, наприклад, ними користується понад 70% сімей.

Електронні гроші — це система переказу грошей з допомогою комп'ютерно-інформаційних технологій (через електронну пошту, телефон, телеграф, факс тощо).

Усі ці новітні види кредитних грошей істотно підвищують універсальність і доступність грошей, прискорюючи тим самим товарний обмін і ритм всього господарського життя. Але зауважимо: роль кредитних грошей залежить від стабільності і кредитоспроможності банківської системи, що, власне кажучи, є серйозною проблемою країн з перехідною економікою, зокрема й України.

Гроші як універсальний засіб обміну товарів мають надзвичайно велике значення в сучасній економіці та суспільстві. Без найменшого перебільшення, гроші — "кров економіки"¹.

Основні, або класичні, функції грошей:

- - міра вартості (цінності) товарів і послуг;
- - засіб обміну;
- - засіб заощадження, або зберігання багатства.

Значення грошей полягає, насамперед, у тому, що вони **вимірюють вартість товарів, послуг і прав власності**. Для виконання цієї функції вводиться грошова одиниця (гривня, долар, євро та ін.), яка, подібно фізичним одиницям виміру — літрам, метрам, тоннам, слугує мірою вартості товарів. Історично ця функція (кількісна) навіть закріпилася у назвах національних грошей. Оскільки паперові гроші тепер втратили зв'язок із золотом і їх сила гарантується державою, варто зазначити, що грошова одиниця стала розрахунковою (або рахунковою) одиницею. У цій функції, за словами А. Маршалла, для економіста гроші мають значення своєї ваги, позаяк з їх допомогою зручно "зважувати" й оцінювати багато економічних процесів, як-от: обсяги й динаміку виробництва, прибутку, заробітної плати тощо.

Гроші як засіб обміну (купівельний, платіжний засіб) усувають проблеми бартерного обміну, дають широку свободу вибору для покупця й можливість повніше та скоріше задовольнити

його потреби. Завдяки грошам ми можемо придбати будь-який товар, розрахувавшись за нього у зручний для нас спосіб, компанії оплачують працю найманих працівників, функціонує сучасна держава тощо.

Гроші цінні як засіб заощадження, або зберігання багатства, тому, що є найбільш ліквідним активом (від лат. *activus* — дієвий) у порівнянні з іншими формами багатства. **Ліквідність активів** — це здатність активів легко обмінюватися, без втрати або з мінімальною втратою їхньої вартості. Тому люди не поспішають розлучитися з наявними грошима, а заощаджують їх, використовують як форму зберігання свого багатства. Маючи заощадження, тобто збережені від "проїдання" гроші, або купівельну спроможність, людина відчуває себе впевненіше. Але зауважимо: гроші не є абсолютно надійним засобом зберігання багатства. Грошове багатство ліквідніше, ніж багатство, приміром, у формі нерухомості, але поступається за надійністю. Ступінь надійності грошей залежить від їх стійкості, стабільності їх цінності.

Усі функції грошей розкривають повніше їхню суть: *будь-який грошовий матеріал сам по собі — не гроші, а лише матеріал, у якому вони втілені; гроші — це засіб обміну товарів, це суспільна роль, покладена на них.*

У кожній країні грошовий обіг приймає форму певної грошової системи. **Грошова система** — це форма організації грошового обігу, яка історично склалася в тій чи іншій країні та закріплена її законодавством.

Грошова система характеризується такими **основними елементами**:

- національною грошовою одиницею (наявністю гривні, американського чи канадського долара, японської ієни тощо);
- видами грошей (металевими та/чи паперовими, кредитними);
- формами та умовами безготівкового платіжного обігу;
- режимом емісії (випуску) грошей;
- валютними курсами (співвідношенням з іноземними валютами);
- порядком конвертації валют (обміну національних грошей на іноземні);
- інститутами грошового обігу (органами й установами, що здійснюють емісію грошей та регулюють грошовий обіг).

У розвитку грошової системи прослідковуються певні закономірності, які проявляються у послідовній зміні типів грошових систем. Історія знає **три типи грошових систем**:

- 1) біметалізм;
- 2) монометалізм;
- 3) система паперово-кредитних грошей.

В основі системи **біметалізму** (від лат. *bis* — двічі) знаходилися два грошових метали — золото й срібло (у глибоку давнину таких металів було більше). Одночасне існування подвійних грошей і цін створювало труднощі для господарського життя, й тому біметалізм поступово переріс у систему золотого монометалізму, яка закріпилася у країнах Заходу в другій половині XIX ст.

Система **монометалізму** (від грецьк. *monos* — один, єдиний), або **золотого стандарту**, у ході еволюції пройшла три основних етапи:

- золотомонетний стандарт;
- золотозливковий стандарт;
- золотодевізний стандарт.

У період **золотомонетного обігу** (з останньої третини XIX ст. — до Першої світової війни, у США — до 1933 р., в Російській імперії — з 1897 р.) функції грошей виконувало золото. При цьому грошові знаки (паперові гроші) безперешкодно обмінювалися на золоті монети по номіналу. Для цього кожна держава встановлювала у себе так званий **масштаб цін** — золотий уміст національної грошової одиниці. Наприклад, американський долар містив 1,505 г золота, англійський фунт стерлінгів — 7,322 г, російський рубль — 0,774 г. Золото вільно ввозилось і вивозилось із країн, виконуючи роль світових грошей. Така система грошового обігу була найдорожчою, але і найбільш стійкою: вона виключала інфляцію.

На початку XX ст. країни перейшли до системи **золотозливкового стандарту**, за якою золоті монети вилучаються з обігу і переплавляються у зливки золота, а обмін банкнот на золото обмежувався тим, що їх можна було обміняти на дуже дорогі стандартні золоті зливки (вагою близько 12,5 кг) за фіксованою ціною.

З 1944 р. більшість країн перейшла до нової грошової системи — **золотодевізного стандарту** (її назвали Бреттон-Вудською грошовою системою — за назвою американського містечка Бреттон-Вудс, де була укладена відповідна угода держав). За цієї системи міжнародним платіжним засобом (девізою) слугував лише американський долар і тільки його можна було обміняти на золото. Фактично це був **золотодоларовий стандарт**, який посилював валютно-доларову залежність країн світу від США. Уряди прагнули утримувати фіксовані курси валют стосовно долара, тоді як золоті резерви США катастрофічно скорочувалися. Тому в 1971 р. американці остаточно припинили обмін доларів на золото.

З початку 70-х рр. встановився новий тип грошової системи — **система нерозмінних кредитних грошей**, або **паперово-кредитна система** (її називають ще Ямайською системою, бо на однойменному острові була підписана нова міждержавна угода).

Основні риси сучасної — паперово-кредитної — грошової системи:

- • остаточна демонетизація золота: золото вилучається з обігу і скасовується офіційний золотий уміст національної грошової одиниці;
- • держава надає паперовим грошам примусового курсу, відповідно до якого гроші мають цінність набагато вищу за їхню фактичну вартість і є валютою, яку держава оголосила законним засобом обміну та платежу;
- • держава повністю монополізує емісію грошей;
- • зменшується обіг готівки і зростає обіг безготівкових грошей;
- • значно зростає роль державного регулювання грошового обігу;
- • валютні курси у вільному "плаванні".

Звичайно, еволюція грошової системи триватиме й надалі.

Грошова маса та закон грошового обігу

У сучасній економіці обіг товарів, послуг і прав власності обслуговують різноманітні грошові засоби, а це породжує проблему виміру грошової маси та забезпечення її відповідності потребам загального товарного обміну.

Грошова маса — це сукупність грошей в усіх їх формах, що знаходяться у розпорядженні економічних суб'єктів на певний момент.

Грошова маса характеризує пропозицію грошей в економіці і має доволі складну структуру (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Структура грошової маси

Функціонально сучасні гроші поділяються, насамперед, на готівкові й безготівкові. **Готівкові гроші** — це гроші, що перебувають на руках економічних суб'єктів, тобто у вигляді паперових грошей (банкнот) і розмінних монет. **Безготівкові гроші**, або, як їх називають за кордоном, **депозитні** — це гроші, що існують лише у вигляді банківських записів, або рахунків, відкритих для економічних суб'єктів. Безготівковими грошима підприємства зазвичай здійснюють розрахунки за товари й послуги. У загальній грошовій масі розвинених країн переважає частка безготівкових грошей, яка сягає 90-95%.

Безготівкові гроші включають різні компоненти, які відрізняються за ступенем ліквідності і є тими фінансовими інструментами, що надають ринку необхідної гнучкості, широкі можливості укладати ділові угоди та зберігати своє багатство. У структурі безготівкових грошей виділяють чеківі вклади і так звані квазігроші.

Чеківі вклади — це рахунки в банках, відкриті для зберігання грошей суб'єктів господарювання та здійснення ними платежів за допомогою чеків.

Чеківі рахунки можуть відкриватися як за рахунок вкладів суб'єктів господарювання, так і за рахунок банківського кредиту. Попри те, що дохід від таких вкладів (рахунків) для вкладника мінімальний, доступність та зручність зробила їх основною формою розрахунків у розвинених країнах. Так, у США тільки громадянами щороку виписується понад 25 млрд. чеків (більше 100 чеків на

кожного жителя країни), а ще два десятки мільярдів чеків випикується різними організаціями та установами.

"Квазігроші" (від лат. *quasi* — майже, подібний) — це грошові засоби на різних строкових рахунках у банках та ощадних установах, а також облігації й інші державні цінні папери, цінні папери нефінансових установ.

Надзвичайно значущим для виконання грошима своїх економічних функцій є питання кількості грошей в обігу. Для безперебійного обслуговування сфери товарного обігу економіка щоразу потребує певної кількості грошей.

Діє об'єктивний **закон грошового обігу**, згідно з яким грошова маса має відповідати товарній масі, тобто сумі цін усіх товарів.

За умов золотомонетного обігу рівновага грошової й товарної мас підтримувалась автоматично. Коли ж в економіці виникав надлишок золотих грошей і вони починали знецінюватися, то їхні власники притримували такі гроші, перетворюючи їх у скарб; коли ж економіка відчувала нестачу грошей і тому їхня купівельна спроможність зростала, власники, навпаки, більше пускали грошей в обіг.

За тих умов, коли золото виконувало роль грошей без обмежень з боку держави, закон грошового обігу математично виражався такою формулою:

$$M_z = \frac{CЦ - K + П - ВП}{O},$$

де M_z — маса готівкових (повноцінних) грошей, необхідна для обігу; $CЦ$ — сума цін реалізованих протягом року товарів і послуг; K — сума цін товарів і послуг, проданих у кредит; $П$ — боргові платежі за минулий період; $ВП$ — сума взаємозарахованих платежів; O — швидкість обігу грошей (середнє число оборотів грошової одиниці за рік).

Ще раз зауважимо: ця формула відображала дію закону грошового обігу протягом багатьох віків, коли золоті гроші чудово справлялися з функцією збереження багатства і виключали можливість інфляції.

За теперішніх же умов, коли роль грошей перейшла виключно до нерозмінних паперово-кредитних грошей, при появі надлишку паперових грошей вони не випадають з обігу, не осідають у вигляді скарбів (як дорогоцінні метали), а продовжують обертатися, спричиняючи стійке підвищення товарних цін та знецінення самих грошей, яке може тривати аж до їх цілковитого прокляття. Тож інфляція дає сигнали про хронічне порушення закону грошового обігу.

Економіці шкодить не лише надлишок грошової маси, а й її дефіцит. За дефіциту грошової маси економіка переживає дезінфляцію. **Дезінфляція** — це зниження загального рівня цін унаслідок дефіциту грошової маси. Вона веде до кризи надвиробництва, тобто такого економічного стану, коли через слабкість попиту виникають проблеми зі збутом продукції, поверненням боргів і наступає спад виробництва.

Небезпечне порушення закону грошового обігу в сучасних умовах зобов'язує державу кваліфіковано й оперативно підходити до регулювання грошового обігу. Оскільки у грошовій масі тепер переважають безготівкові гроші, постільки важливо знати усі існуючі в економічному житті види грошових засобів та вміти їх кількісно визначати. Інакше кажучи, закон грошового обігу вимагає визначення й підтримання необхідної грошової маси, яка реально складається не лише з готівкових, але й безготівкових грошей.

Для визначення необхідної грошової маси за сучасних умов використовують так зване рівняння обміну Фішера, відоме з 1911 р. за ім'ям його автора — Ірвінга Фішера.

$$MV = PQ,$$

де M - (від англ. *money* — гроші) грошова маса (готівкові і безготівкові гроші), або пропозиція грошей; V — (від англ. *velocity* — швидкість) швидкість обігу грошей; P — (від англ. *price* — ціна) середній рівень цін товарів і послуг; Q — (від англ. *quantity* — кількість) фізичний обсяг вироблених товарів і послуг.

З цього рівняння визначають необхідну для обігу грошову масу:

$$M = \frac{PQ}{V}.$$

Формула показує, що раціональний обсяг грошової маси залежить від рівня товарних цін, обсягу товарів та швидкості обігу грошей. Якщо грошей в обігу виявиться більше, то платоспроможний попит перевищить вартість товарної пропозиції і ціни зростуть, аби таким чином відновити рівновагу. Так суспільство "розплачується" за порушення закону грошового обігу.

Однак, як показує світовий досвід, визначити точні параметри грошової маси, усіх її сучасних елементів, які реально виконують роль грошей, практично неможливо. З іншої сторони, неможливо точно визначити й обсяг товарної маси через мінливість економічної ситуації. Державі доводиться регулювати грошову масу з допомогою певних інструментів та складних, багатоступеневих механізмів грошово-кредитної (монетарної) політики.

1. Світові гроші - ті, які обслуговують міжнародну торгівлю.

"Закон обігу грошей"/"Закон кількості грошей в обігу"/ із моделі Фішера :

$$M * V = P * Q, \text{ де:}$$

M - кількість грошей

V - швидкість їх обігу

P - ціна, обсяг товару

PQ - сума товарних цін

Третій розвиток функції грошей, як засобу платежу (№ 3), ця формула набуває складного вигляду:

$$M = P * Q - K + \Pi - ВП, \text{ де:}$$

K - сума цін товарів, проданих у кредит

Π - сума платежів за боргові зобов'язання.

$ВП$ - сума взаємно погашених безготівкових платежів

Грошовий обіг - це рух грошей, який опосередковує оборот товарів та послуг.

Найважливіші компоненти грошової системи:

- національна грошова одиниця (грн.), яка виражається в цінах товарів та послуг;

- система кредитних і паперових грошей, розмінних монет;

- система емісії (випуску) грошей;

- державні органи, які керують питаннями регулювання грошового обігу.

Грошова маса - сукупність готівкових та безготівкових купівельних і платіжних засобів, які забезпечують обіг товарів і послуг в народному господарстві.

Ліквідність - це легко реалізованість, швидкість перетворення в грошову форму без втрати вартості 100% ліквідність у готівці.

3. Витрати виробництва. Прибуток.

Витрати виробництва - це вираження в грошовій формі витрати на виробництві і реалізацією продукції (придбання виробничих ресурсів). Цей показник ще називається собівартістю продукції.

На підприємстві розрізняють:

1. Постійні витрати (FC) - витрати, які не залежать від обсягу виробництва (орендна плата, амортизаційні відрахування, оплата праці працівників, що знаходяться на погодинній оплаті праці - бухгалтер).

2. Змінні витрати (VC) - це витрати, які залежать від обсягу виробництва продукції (витрати на сировину і матеріали, силова електроенергія, з/п відрядників)

3. Сукупні витрати - $TC = FC + VC$. TC - це собівартість обсягу продукції (річного).

4. Середні сукупні витрати - це собівартість одиниці продукції. Собівартість одиниці продукції це один із найважливіших показників ефективності виробництва, зниження якого призводить до збільшення прибутку.

Розрізняють також прямі і непрямі витрати виробництва.

З/п основних виробничих робітників, витрати сировини, палива та матеріалів відноситься до прямих витрат, тому що прямо включається в собівартість продукції.

Непрямі витрати - це витрати, які прямо не відносяться до собівартості продукції різних видів (з/п бухгалтера).

Прибуток - це чистий дохід підприємства.

Чистий прибуток - це прибуток, який спрямований на розвиток виробництва, матеріального заохочення працівників, поповнення резервного фонду, виплату дивідендів, погашення раніше взятих кредитів. Це прибуток, що залишився на підприємстві після розрахунку з державними та місцевими бюджетами.

4. Ринкова економіка.

Поняття ринку — одне з найбільш поширених в економічній теорії. Воно є найбільш абстрактним виразом сутності економічної системи, панівної в сучасному світі, а тому в нього часто вкладають різний зміст, по-різному тлумачать.

У далеку давнину ринок сприймався як базар, ринкова площа, місце торгівлі і, вочевидь, тому, що виник він ще в період розкладу первісного суспільства і його економічна роль тоді була зовсім другорядною — дати змогу простим виробникам за панування натурального господарства час від часу обмінятися лишками продуктів праці.

У цьому зв'язку, цікаво зазирнути в етимологію цього поняття. Назви понять, як відомо, вказують на їхнє походження. Англійські й німецькі поняття — *market*, *markt* — походять від латинського *mercatus* — торгівля. Українське

слово "**ринок**" пішло від польського "**rynek**", яке, у свою чергу, є похідним від німецького "**ring**" — коло, міська площа.

Поступово, по мірі поглиблення суспільного поділу праці та розвитку товарного виробництва й обміну поняття ринку ставало складнішим, багатшим. Під ринком уже розуміються не тільки базарні площі, а взагалі будь-які місця, де відбувається обмін товарами й послугами. Адже люди можуть здійснювати товарний обмін будь-де, навіть не зустрічаючись віч-на-віч (наприклад, через листування).

Таким чином, поняття ринку може бути конкретним, як якесь місце обміну, і загальним, або абстрактним, як **особлива сфера економіки — сфера товарного обміну**, котра охоплює усю сукупність здійснюваних угод купівлі-продажу товарів і послуг.

З подальшим розвитком товарного обміну і появою грошей виникають кредитні відносини, які ґрунтуються на довірі людей і передбачають укладання взаємовигідних кредитних, або боргових, угод. Відтак поняття ринку ще більш ускладнюється. Під ним тепер розуміють не тільки товарний, але й грошовий обмін, обмін цінними паперами (векселями, облігаціями тощо). Отож, наступне наше визначення ринку таке: **ринок — це сфера товарно-грошового обміну (обігу)**.

Ринок — це обмін; це економічні відносини між виробником і споживачем;

Функції ринку:

1. Регулююча - регулює виробництво товарів.
2. Розподільна - розподіляє фактори виробництва по сферах економіки.
3. Інформаційна - ринок інформує про стан економіки.
4. Стимулююча — ринок стимулює зниження витрат.
5. Контрольна — контролює корисність праці.

Основні елементи ринку (праці):

1. Ціна.
2. Попит і пропозиція.
3. Конкуренція.

Попит — це готовність покупців придбати певний товар.

Величина попиту визначається кількістю товару, яку покупці готові придбати за даної ціни протягом певного періоду.

Таким чином, не слід змішувати поняття потреб та попиту. В основі попиту лежать, звичайно, потреби. Вони визначають, чого хоче покупець. Але на ринку його бажання лімітуються (обмежуються) наявною у нього сумою грошей. Тому можна сказати, що попит — це потреби, задоволення яких споживач спроможний оплатити. Попит — це разом "хочу" і "можу". Зв'язок між ціною та кількістю товару, який купують, є стійким і має причинно-наслідковий характер. Тому економісти називають цей зв'язок законом попиту.

Закон попиту виражає обернену залежність величини попиту на той чи інший товар від рівня його ціни. За інших рівних умов зниження ціни товару призводить до підвищення попиту на нього, а її зростання, навпаки, — до зниження до попиту.

Закон попиту графічно ілюструється **кривою попиту (Б) (рис. 7.1)**.

Принагідно зазначимо, що на графіку стосовно товарного ринку зазвичай на вісі ординат відкладають значення рівня ціни, а на вісі абсцис — кількість одиниць товару. Рівень цін позначають літерою P (*Price*), кількість товару — Q (*Quantity*), попит — D (*Demand*), пропозицію — S (*Supply*).

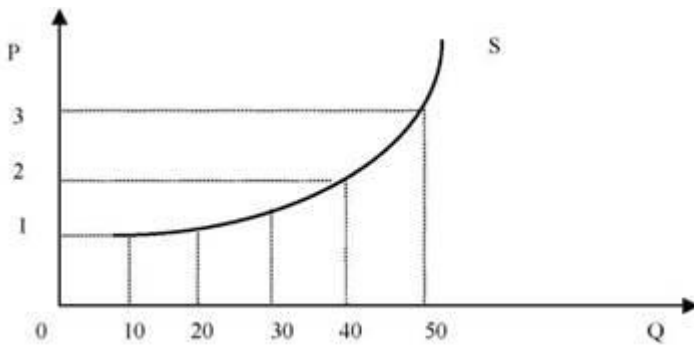

Рис. 7.1. Крива попиту на товар

Графік показує, що, якби, припустимо, ціна товару підвищилася від 1 до 3 грошових одиниць, то обсяг реалізації цього товару скоротився б із 60 до 20 одиниць, і навпаки.

Готовність покупця придбати більше товару за нижчою ціною, або ж навпаки, (від'ємний нахил кривої попиту) пояснюється тим, що:

- 1) люди завжди прагнуть отримати порівняльні переваги для себе. Рішення про те, купувати чи не купувати той чи інший товар, вони приймають *після того*, як змогли оцінити його корисність відносно іншого, доступного їм товару;
- 2) дохід кожного покупця лімітований, а тому при зниженні ціни товару його купівельна спроможність зростає: є можливість придбати більшу кількість дешевого товару ("**ефект доходу**");
- 3) у випадку здешевлення товару споживачі прагнуть замінити дорогі товари цієї групи на більш дешеві ("**ефект заміни**");
- 4) дешевший товар стає доступним і тим покупцям, які раніше від нього відмовлялися. Слід зауважити, що закон попиту не має абсолютного характеру. Існують *винятки*. **Перший виняток із закону попиту:** існують певні товари, головним чином, товари першої необхідності (хліб, сіль, білизна, керосин тощо), попит на які, за умови їх подорожчання, не зменшується, а збільшується. Це явище, виявлене і описане у середині XIX ст. англійцем Р. Гіффеном, отримало назву "**парадоксу Гіффена**". Зазвичай ми стаємо свідками цього парадоксу в часи економічної нестабільності.

- **Закон пропозиції** виражає пряму залежність величини пропозиції товару від рівня його ціни. За інших рівних умов підвищення ціни товару призводить до збільшення його пропозиції, а її зниження, навпаки.

- Закон пропозиції графічно ілюструється **кривою пропозиції** (8) (*рис. 7.3*).

- Крива пропозиції показує, що, приміром, у разі зростання ціни товару з 1 до 2 грошових одиниць, обсяг його пропозиції збільшується з 10 до 50 одиниць.

- Зміна продажної ціни на графіку відобразиться лише переходом до іншої точки на кривій пропозиції, вказавши цим новий обсяг пропозиції. Однак на

обсяг пропозиції реально впливають і інші, нецінові, фактори, котрі зміщують криву пропозиції вправо-вліво.

Зміна продажної ціни на графіку відобразиться лише переходом до іншої точки на кривій пропозиції, вказавши цим новий обсяг пропозиції. Однак на обсяг пропозиції реально впливають і інші, нецінові, фактори, котрі зміщують криву пропозиції вправо-вліво.

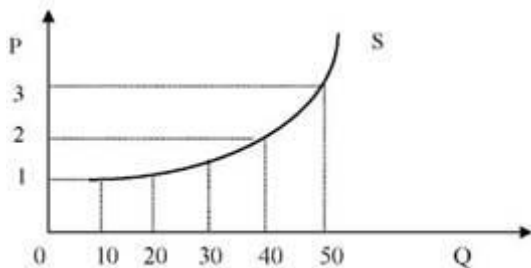

Рис. 7.3. Крива пропозиції товару

Основні нецінові фактори ринкової пропозиції:

- **ціни на виробничі ресурси.** Подорожчання ресурсів веде до збільшення витрат виробництва, а відповідно і до скорочення виробництва й пропозиції товару (крива пропозиції зсувається ліворуч);
- **ціни на споріднені товари.** Якщо, наприклад, ціна на свинину зростатиме, то виробник свинячих ковбас, імовірно, подумає про перехід на яловичині ковбаси (крива пропозиції свинячих ковбас зміститься ліворуч);
- **технологічні зміни.** Технологічний прогрес сприяє скороченню виробничих витрат, а отже, й розширенню виробництва й пропозиції товарів (зсув кривої вправо);
- У результаті взаємодії попиту й пропозиції під дією сил конкуренції на ринку кожного товару загалом встановлюється така ситуація, коли за певною ціною пропонується стільки товару, скільки споживачі готові придбати.

Ринкова рівновага — це ситуація на ринку, коли досягається рівновага попиту і пропозиції за кількістю й ціною товару.

- Графічно ринкова рівновага знаходиться у точці перетину кривих попиту і пропозиції — точці *N* (рис. 7.5).

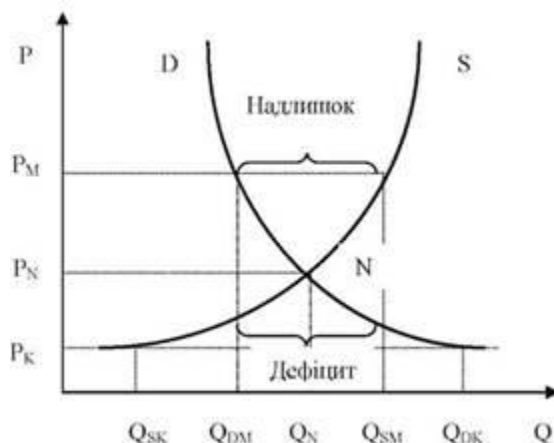

Рис. 7.5. Рівновага попиту і пропозиції

- Точка рівноваги показує рівноважну ціну P_i та рівноважний обсяг попиту й пропозиції $<2-$
- **Рівноважна ціна P_i** — це ціна, за якої під впливом конкурентних сил продавці пропонують стільки товарів, скільки споживачі готові їх придбати.
- Якщо ціна підніметься вище рівноважного рівня, наприклад, до рівня P_m , то обсяг попиту скоротиться від $(2-1$ до $(-вм$, а обсяг пропозиції зросте від $(2-1$ до $У$ підсумку виникне **надлишок** запропонованих товарів.
- Якщо ж ціна знизиться нижче рівноважного рівня, то відповідно попит зросте від $"i$ до $0,вк$, а пропозиція зменшиться від $(<i$ до $"ж$. Виникне **дефіцит**.
- Та під дією конкурентних сил ціна, коливаючись, усе-таки повернеться до рівноважного рівня P_i . На ринку рівноважна ціна встановлюється завжди, адже не можна купити більше, ніж можуть продати, і навпаки, не можна більше продати, ніж можуть купити. Рівноважна ціна — це єдино можлива ціна, за якої немає ні надлишку товарів, ні їх дефіциту.

Ринок - це складна структура, тому є багато критеріїв поділу на види.

Основним критерієм є економічне призначення об'єкта ринкової діяльності (об'єкт ринку):

- ринок товарів та послуг;
- фінансовий ринок:

а) грошовий ринок (валютний, чеки обслуговування міжнародного платіжного обігу, міжбанківський ринок - це частина ринку позикового капіталу);

б) ринок капіталів (ринок цінних паперів - фондовий ринок і ринок середньо - і довгострокових банківських кредитів);

Сучасний, розвинений ринок характеризується складною структурою, або системою, що складається з багатьох видів (сегментів) ринку. У найбільш загальному вигляді структура ринку **за об'єктами купівлі-продажу** представлена тріадою основних ринків: ринком товарів, ринком праці та ринком капіталу (**рис 6.2**).

Рис. 6.2. Загальна структура ринку

За суб'єктами у структурі ринку аналітики виділяють ринок покупця та ринок продавця. **Ринок покупця** — це ринок, на якому пропозиція товарів перевищує попит на них, унаслідок чого покупець має перевагу. **Ринок продавця** — це ринок, на якому, навпаки, попит перевищує пропозицію товарів, а тому перевага на боці продавця.

За територіальною ознакою виділяють: **місцевий ринок** (ринок окремого населеного пункту, району, області); **регіональний ринок** (ринок значної території

країни, наприклад, Західної чи Східної України); **внутрішній** (ринок всередині країни); **національний** (ринок, на якому продається продукція вітчизняного виробництва); **зовнішній, або світовий, ринок.**

За конкурентністю розрізняються **вільний ринок, монополістичний ринок, ринок монополістичної конкуренції та олігополістичний ринок.**

За ознакою легальності (від лат. — законний) існують **легальний ринок та нелегальний, або тіньовий, ринок.**

За галузевою ознакою функціонують зерновий, газовий, автомобільний, комп'ютерний, пивний та інші ринки.

За характером продажів бачимо оптовий (гуртовий) та роздрібний ринки.

Усі ринки доповнюють один одного і в сукупності складають єдину, функціонально цілісну, або повноцінну, розвинену, ринкову систему.

Ринкова інфраструктура - це сукупність структур, які сприяють існуванню ринкових відносин.

Елементами інфраструктури в сучасній ринковій економіці є:

- підприємства роздрібної та оптової торгівлі;
- кредитна структура і комерційні банки;
- аукціони, ярмарки та інші форми організованого позабіржового посередництва;
- аудиторські компанії;
- податкова система, податкові інструкції.

Суб'єкти ринкової економіки:

— домогосподарство - це економічна одиниця, що складається з одного або більше чоловік, які об'єднують свої доходи, мають спільну власність та разом приймають економічні рішення.

— підприємство (фірма) -- це товаровиробник і основна ланка економіки. Це будь-який господарюючий суб'єкт, що займається виробничим споживанням ресурсів та виробляє товари чи послуги заради отримання прибутку.

— держава - теж суб'єкт економіки. Саме за допомогою державної власності реалізуються державні пріоритети. Держава розглядається як сукупність органів влади, що є координатором та регулятором економічного життя.

5. Капітал сфери обігу.

Існують такі види, як товарний і торгівельний капітал.

Товарний капітал — це одна з функціональних форм промислового капіталу.

Торгівельний капітал — це капітал, який обслуговує процес перетворення товарної вартості на грошову в сферу обігу.

Позичковий капітал — це певна сума вільних грошей, які надаються їх власником у тимчасове користування іншій особі (підприємцю) з метою отримання процента (капітал,

Конкретною формою руху позичкового капіталу є кредит, сутність якого полягає в мобілізації тимчасово вільних грошових коштів і розміщення їх на умовах повернення й прибутковості.